

Dalibor Michalák

ZMENA HISTORICKÉHO MESTSKÉHO PRIESTORU

Ulica, námestie, okrsk - vznik a vývoj urbánneho priestoru

Mestské prostredie, ktoré človek storočia vytvára a užíva, nie je len nástroj či výsledok ľubovoľných a náhodných udalostí, pretože má svoju štruktúru a obsahuje mnohé významy¹. Dopĺňa súkromie obydlií o možnosť získania práce, nakupovanie, komunikovanie, oddych. Má mnohé paralely s priestorom vnútorným, keďže len vhodné funkčno-prevádzkové väzby medzi jednotlivými priestormi umožnia, aby mestský organizmus fungoval. Mestské prostredie nemá konkrétneho užívateľa. Jeho charakter je verejný a je preňho typický oslabený prípadne úplne zaniknutý vzťah k prírodnému prostrediu.

Základnými fenoménmi mestského prostredia sú **ulica** a **námestie**. Ulica je symbolom pohybu. Predstavuje cestu vedúcu k cieľu, kde sa pohyb zastavuje v mieste opakovaných udalostí. Takýmto cieľom býva námestie (agora, fórum). Námestie vzniklo združením obydlií okolo voľného priestranstva. V takejto štruktúre je možná vzájomná kontrola vo vnútri a súčasne najúčinnější ochrana navonok, pri najmenšom vonkajšom obvode. Ulica vznikla ako produkt rastu sídla po úplnom obstavení centra. Rozdeľuje pozemky a sprístupňuje ďalšie parcely. Jej mierka je daná potrebami chodca, koňa alebo vozu. Ulica a námestie sú formami uzavretosti. Ich priestorová identita je daná mierou a vlastnosťami ohraničenia. Mestský systém je uzavretý. Priestor, ktorého miera uzavretosti klesla pod akceptovateľnú hranicu, nech je akokoľvek výtvarne či technicky zaujímavý stratil atribút mestskosti. Užívateľ ho emocionálne odmieta alebo ignoruje.

Rozklad mestského priestoru, ktorý je typický pre dnešné mesto začal zmenou zbraňových systémov a vojenskej taktiky po francúzskej revolúcii. Hradby sa stali prekážkou a mesto expandovalo do okolia. Nové obytné a priemyselné štvrte vznikali v šachovnicovej schéme okolo starých jadier. Začiatkom osemnásteho storočia vznikla v Anglicku schéma nemocnice, kde jednotlivé oddelenia boli vyčlenené do radu solitérnych objektov prepojených arkádovou chodbou. Radová zástavba sa následne rozšírila na priemyselné areály a obytné štvrte. Solitéry z ekonomických dôvodov nahradili blokovoú zástavbu ulíc. Pojmom "záhradné mesto" sa dnes bežne označuje

zástavba rodinných domov so záhradou. E. Howard tak "Záhradné mesto budúcnosti" nedefinoval. Otvorenou vilovou zástavbou sa mestský charakter priestoru vytvoriť nedá. Takisto priestor plne ovládnutý automobilovou dopravou a vo svojej mierke a dynamike sa jej prispôsobujúci, neplní funkcie ulice a námestia aj keď nesie takéto pomenovanie. Špecifikom je mestská trieda, kde je pohyb vozidiel minimálne v krajných jazdných prúdoch výrazne spomalený až na rýchlosť blízku konskému vozu, prípadne sa tu parkuje. Mestská trieda žije životom exteriérových kaviarní a reštaurácií napriek hluku a zamoreniu spalinami.

Tretí fenomén mestského prostredia - **oblasť - okrsk** je tvorený objektmi a vonkajšími priestormi vyvázenej skladby. Určuje ho hrana alebo zmena urbanistickej štruktúry. Kombináciou fenoménov ulice, námestia a okrsku možno dosiahnuť komplexnú totalitu slúžiacu pre potreby **orientácie** a umožňujúcu **identifikáciu** užívateľa s prostredím. Tak ako architektúra je o to dokonalejšia, čím precíznejšie sú z každej strany prepracované jej funkcie a vzhľad, a teda spĺňa požiadavky užívateľa, tak aj priestor, ktorý objekty spoluvytvárajú získa pre užívateľa hodnotu splnením potrebných atribútov.

Rob Krier zhrnul zásady vytvorenia mestského priestoru do troch bodov:

1. Architektúra v meste sa podriadi spoločnej štruktúre. To znamená, že mierka, typ a architektonické výrazové prostriedky sú v harmonickej súhre s už existujúcim stavebným fondom.

2. Koncepcia mestského priestoru nie je novostavbou porušená, ale je ňou ešte viac podoprená. Ak takáto koncepcia neexistuje, novým plánom sa vytvorí.

3. Kategórie "pravidelnosti" a "nepravidelnosti" v mestskej štruktúre a stavebnej forme nie sú založené na postulátoch ideológie.

Nie je reálne a ani nevyhnutné, aby bol každý verejný priestor v meste mestský. Urbánnosť zostáva charakteristická hlavne pre historické a novo budované centrá. Obytné, priemyselné alebo uni-

verzité okrsy majú rôznu mieru mestskosti v závislosti od činiteľov predchádzajúcich a sprevádzajúcich ich vznik a vývoj. Mestotvorba je dlhodobý neustále sa rozširujúci proces. Zložité funkčné a majetkové vzťahy spôsobujú, že vznikajúce disproporcie a disfunkcie sa za normálnych okolností riešia lokálne a postupne a nemajú globálny charakter. Radikálne riešenia sú možné za okolností ako je nové zakladanie po predchádzajúcej deštrukcii prírodnou katastrofou, vojnovými udalosťami, zmenou obrannej taktiky alebo účelovej asanácii.

Berlín je laboratórium tvorby mestského prostredia dneška. V priebehu posledných päťdesiatich rokov vzniká na brehoch Sprévy už druhý krát nové hlavné mesto. Či sa podarí dosiahnuť zamýšľaný cieľ a vyhnúť sa nedostatkom obnovy nemeckých miest v päťdesiatych rokoch, ukážu najbližšie roky.

Stručné dejiny urbanizmu Berlína

Berlín je relatívne mladé európske mesto, ktorého vznik sa datuje na koniec 12. storočia. Jeho najstaršie jadro tvorili dve osady Kolín (1237) a Berlín (1244) situované pri brode, kde riekou Spréva (Spree) križovala tradičná stredoveká obchodná cesta. Vďaka tomu mestá ekonomicky silneli a v roku 1307 vytvorili úniu. V polovici 15. storočia si v Brandenbursku vládnuca rodina Hohenzollern nechala na ostrove Sprévy postaviť rezidenciu a Berlín sa stal hlavným mestom krajiny. Počas tridsaťročnej vojny (1618-1648) stratil Berlín polovicu obyvateľstva, čo umožnilo prijať v meste asi 6.000 protestantských Hugenotov, ktorí po roku 1685 utekali pred perzekúciou z Francúzska. V roku 1709 sa ediktom kráľa Friedricha I. Pruského (1688-1713) Kolín a Berlín spojili spolu s tromi ďalšími osadami do Sidelného mesta Berlín s 57.000 obyvateľmi.

Počas vlády Friedricha II. sa Prusko stalo európskou vojenskou mocnosťou. V Berlíne boli postavené imponantné budovy, ktoré dodnes dominujú centru mesta: Arsenal (dnes Nemecké historické múzeum), Štátna opera na ulici Pod lipami, Stará knižnica, palác princa Heinricha a katedrála sv. Hedwigy. Vyhlásením Nemeckej ríše sa Berlín stal ríšskym hlavným mestom. V roku 1810 vznikla Berlínska univerzita. Firma Siemens realizovala v 1902 prvú podzemnú železnicu medzi Varšavským mostom a dnešným Námestím Ernsta Reutera. Spojením mesta so 7 susednými mestami, 59 obcami a 27 usadlosťami vznikol v roku 1920 Veľký Berlín. S 3,8 miliónom obyvateľov bol najväčším priemyselným mestom kontinentálnej Európy. Jeho obraz formovali architekti Walter Gropius, Hans Scharoun, Bruno Tait, Emil Fahrenkamp, Hans Poelzig a Martin Wagner. Ekonomická kríza a hyperinflácia koncom dvadsiatych

rokov podporila politický radikalizmus a vyústila do nástupu nacizmu zvolením Hitlera za štátneho kancelára 30. januára 1933.

Druhá svetová vojna znamenala pre Berlín okrem iného totálne zničenie 600.000 bytov a zredukovanie populácie mesta z 4,3 na 2,8 milióna. Až na výnimky zaniklo temer celé historické jadro mesta. Mesto bolo rozdelené na štyri okupačné sektory. Viac než rok trvajúca sovietska pozemná a riečna blokáda troch západných sektorov v 1948 neprinútila západné mocnosti vzdať sa kontroly nad mestom a vďaka vytrvalému leteckému zásobovaniu sa z okupantov stali pre domáce obyvateľstvo spojenci. V 1949 vznikli dva samostatné nemecké štáty. Tri sektory sa až na politický status stali súčasťou Spolkovej republiky (NSR). Sovietsky sektor sa stal integrálnou súčasťou a hlavným mestom NDR (*Nemeckej demokratickej republiky*). Sovietom pripadla aj štvrt' Mitte (*Stred*), politické a kultúrne srdce mesta.

Neštandardná koexistencia dvoch ekonomických a politických systémov a voľný hraničný režim v jednom meste viedla k masívnemu úteku obyvateľstva z Východu na Západ. 13. augusta 1961 dala vláda NDR postaviť okolo západnej časti mesta Múr. Od tohto dňa sa obe časti mesta vyvíjali bez kontaktov absolútne oddelene. Na strane NDR sa systematicky likvidovala zástavba v bezprostrednej blízkosti Múru miestami až 200 metrov širokým hraničným pásmom. Na západnej strane hraničné štvrte upadali. Oba štáty sa snažili dotovať svoju časť mesta a tým prezentovať svoju ekonomickú a politickú silu. Funkciu centra prevzalo Alexandrovo námestie na východe a Kudamm (*Kurfürstendamm*) na západe. Povojnové urbanistické koncepcie zmenili hlavne východnú časť mesta. V čase existencie NDR rekonštruované množstvo historických objektov (*Marienkirche, Univerzita, Zeughaus, Červená radnica, Štátna opera, Brandenburská brána, Palác princezien, katedrála sv. Hedwigy, Stará knižnica, Staré múzeum, Palác korunného princa, Činoherné divadlo na Žandárskom námestí, Francúzsky a Nemecký dóm, Mikulášsky kostol či Synagoga, ktoré boli z časti alebo úplne zničené*) nevytvorilo ucelenú priestorovú štruktúru. Zámerne bol asanovaný 500 rokov starý mestský zámok ako symbol pruského a ríšskeho militarizmu. Od osemnásteho storočia vznikajúca koncepcia osi Unter den Linden - Stadtschloss - Červená radnica s kolmicami Wilhelmovou a Friedrichovou ulicou sa zmenila v duchu straníckej politiky. Múr padol 9. novembra 1989.

Urbanistické súťaže v Berlíne po zjednotení 1990

Ani desať rokov po politickom zjednotení nie je mesto a ani Nemecko jednotné. Zbliženiu mala

napomôcť voľba Berlína ako obnoveného hlavného mesta všetkých Nemcov. To znamenalo tiež vytvoriť nové nadradené centrum, s ktorým by sa skeptický obyvateľ identifikoval viac ako s Kurfürstendamm - symbolom materiálneho Západu a Alexanderplatzom - symbolom straty ilúzií Východu. Situované má byť, kde inde, ako v historickom srdci Berlína.

Centrá európskych metropolí ako Paríž, Viedeň sú temer výlučne zložené z historickej substancie. Stavby, ktoré dnes v takomto kompaktnom prostredí vznikajú, ako Peiova pyramída v Louvri, Rogersovo a Pianoovo Centre Pompidou, Holeinovo Haashaus ako uvoľnenie z historického materiálového a konštrukčného zovretia, výrazne priestor ovplyvňujú. Existujúcu substanciu nepotláčajú, rešpektujú jej historickú a estetickú hodnotu a vnášajú do nej stopu súčasnosti. Situácia Berlína je úplne opačná. Vojnou a politickými rozhodnutiami deštruované centrum mesta pozostáva z mála historických objektov. Stratilo atmosféru a citová väzba užívateľa s pôvodným prostredím sa stratila. Aj napriek chýbajúcej historickej substancii sú mnohé ešte zachované staršie objekty asanované, pretože z nejakého hľadiska nevyhovujú. Rezonuje problém kvalifikovania objektov ako hodných ochrany nielen na základe ich veku a architektonickej hodnoty ale i psychologického spojenia s daným miestom.

Stavebnú iniciatívu prevzali veľkí investori ako Daimler-Benz, Sony a ABB, ktorí skúpili rozsiahle pozemky a ich stavebnú činnosť ovplyvňujú ekonomické pravidlá. Nová architektúra, ktorá vo veľkých blokoch vznikla a vzniká, nemá v krátkej dobe svojej realizácie možnosť promptne reagovať a vytvoriť prostredie, ktoré by užívateľ pojal za svoje, okamžite sa s ním identifikoval.

Z hľadiska identity Berlínčania postrádali honosné Parížske námestie, kadiaľ cez Brandenburskú bránu vchádzali na noblesný bulvár Unter den Linden sprievody pri oslavách a prehliadkach, atmosféru pasáží na Friedrichstrasse a najrušnejšiu križovatku v meste na Postupimskom námestí s kaviarňami, vinárňami a kinami. Mnohé protichodné názory na prístup k riešeniu priestorov sa podarilo v diskusii nad alternatívami preklenúť. Jedným z dodnes nevyjasnených zostáva osud Mestského paláca (Stadtschloss na Schlossplatz) a Stavebnej akadémie architekta Schinkela. Ich znovupostavením by sa kompozične obnovili hlavné historické priestory mesta. Originály sú zničené a ich kopírovanie by podľa Dehiovej teórie bolo falšovaním. Navyše nie je jasné využitie takýchto objektov.

Územný plán Západného Berlína z 1988 a generálny zastavovací plán východného Berlína z 1981 sa zaoberali len ohraničenou časťou mesta. Periférie

ako Kreuzberg a hraničné zariadenia sa po zjednotení dostali priamo do centra mesta. V lete 1994 prijal Senát nový územný plán celého Berlína dávajúci jeho východnej časti lepšie rozvojové možnosti. Dal sa priestor nevyhnutným investíciám (500 ha plochy pre nový priemysel a komerciu). Objem administratívy sa má zdvojnásobiť. Postaví sa 400.000 nových bytov.

V medzinárodnej ideovej súťaži na riešenie vládnej a parlamentnej štvrte v ohybe Sprévy (Spreebogen) sa na jar 1993 hodnotilo 835 návrhov z celého sveta. Porota vybrala projekt Axela Schultesa a Charlotte Frankovej. Berlínčania preklenuli poloblúk rieky priečnou jeden a pol kilometra dlhou osou, ktorá symbolicky spája inštitúcie parlamentnej demokracie a zároveň obe kedysi oddelené časti mesta. Boli vyhlásené ďalšie súťaže na riešenie ostrova na Spréve (Spreeinsel), Alexandrovho námestia. Vládne budovy v centre mesta budú integrované do existujúcej multifunkčnej štruktúry. Všetky veľké projekty musia obsahovať minimálne 20% obytnej plochy vďaka čomu zostane centrum obývané.

Použitá literatúra:

Jakubeit, B.: *Bewahren durch Verändern*; Foyer Nr.02/Juni 1997, Magazin der Senatverwaltung für Bauen, Wohnen und Verkehr Berlin, str. 4-7

Hain, S.: *Rekonstruktion Made in GDR*; Foyer Nr.02/Juni 1997, Magazin der Senatverwaltung für Bauen, Wohnen und Verkehr Berlin, str.8-10

Hauptstadt im Werden; Presse- und Informationssamt des Landes Berlin 1995

Norbert-Schulz, Ch.: *Genius Loci - k fenomenológii architektúry*, Odeon Praha 1994 ⁽¹⁾

Krier, R.: *Stadtraum in Theorie und Praxis*, Karl Krämer Verlag Stuttgart 1975

Lemhoefer C., Stegers R.: *Das Unternehmen Parlaments- und Regierungsviertel*, Bundesbaugesellschaft Berlin mbH, 1996

PublicCity - a voyage through future public spaces, international planning workshop Kassel, Germany, zborník Universität Kassel 1997

Libeskind, D.: *Berlin after the "Fall"*, Architektúra a urbanizmus, časopis pre teóriu architektúry a urbanizmu, č.1-2/1994, str. 62